

Zemlje u razvoju
i
novi međunarodni ekonomski poredak*

Vlatko Mileta

*Trebalo da bude potpuno jasno da su
nesvrstane zemlje čvrsto riješene da osiguravaju
sve uvjete za svoj ekonomski i drugi razvoj*.

*Tito, IV konferencija nesvrstanih u
Alžiru*

Postojeći svjetski ekonomski poredak nastao je u vremenu izrasta-
nja kapitalizma kao svjetskog sistema i u uvjetima kad je manji dio
svijeta držao u političkoj i ekonomskoj potčinjenosti većinu čovječanstva.
Kolonijalni sistem koji je bio konkretizacija ovih odnosa poslužio je
kao sredstvo za provođenje procesa eksproprijacije mnogih država svijeta
od njihova prirodnog bogatstva, razvoja sredstava za proizvodnju i mo-
gućnosti primjene suvremene znanosti i tehnologije.

U biti odvijali su se procesi »općeg zakona kapitalističke akumulaci-
cije«, koji su na jednoj strani doveli do malog broja prebogatih zemalja
i velikog broja siromašnih. To je realnost suvremenog svijeta, u kojem
danas pored ideološke i političke konfrontacije imamo i ekonomsku su-
protstavljenost, koja je sve izrazitija i opravdano se stoga nameće potreba
njena prevladavanja.

Sto su zemlje u razvoju¹ prve pokrenule ovo pitanje nije nimalo
slučajno. Postojeća pravila i odnosi kroz koja se odvijaju međunarodne
ekonomske transakcije svojim zakonitostima sve više produbljuju jaz
koji postoji između »bogatih« i »siromašnih«. Položaj zemalja u razvoju
čine sve tegobnijim. Ali, povratno djeluju i na razvijene. Drugim riječi-
ma, remete svjetsku ekonomiju, čine je nestabilnom. Izazivaju posljedice

*
Tekst je dio knjige *Međunarodni odnosi i
vanjska politika socijalističke Jugoslavije*,
koja izlazi u izdanju CDD, Zagreb.

¹
O tome da li je ispravno upotrebiti pojam
»zemlje u razvoju« — koji je danas opće-
prihvaćen, svojevremeno je vođena ras-
prava. Predlagani su različiti nazivi, kao
na primjer: »nerazvijene zemlje«, »zemlje
s malim dohotkom«, »zemlje koje proizvode
primarne proizvode«, »prenapučene zem-
lje«, »proleterske zemlje«, »siromašne na-
cije«, itd. Ovaj posljednji naziv smatra za-
dovoljavajućim G. Myrdal, *Economic Theory
and Underdevelopment Regions*, London,
1957.

na svim stranama svijeta i u svim segmentima privrednog života u svijetu.²

Promjena međunarodnih ekonomskih odnosa i uspostava novog međunarodnog ekonomskog poretka nije stoga samo problem zemalja u razvoju. Ona je od interesa i za razvijene. Zatvaranje, ekonomski regionalizam i protekcionizam nisu i ne mogu biti odgovor na ekonomske probleme današnjice. Ravnopravna međunarodna ekonomska suradnja jedini je izlaz za suvremenu svjetsku ekonomiju. Zato se borba za novi međunarodni ekonomski poredak i mora voditi oko pitanja temeljite prestrukturacije svjetske proizvodnje, na osnovi nove međunarodne podjele rada, industrijalizacije zemalja u razvoju, ravnopravnog učešća u međunarodnoj ekonomiji i pravičnije raspodjele svjetskog dohotka.

Zbog dostignutog stupnja razvoja materijalnih proizvodnih snaga zemlje i narodi u svijetu sve su upućeniji jedan na drugog. Nijedna nacionalna ekonomija nije sebi samodostatna. Poremećaji u bilo kojoj karici svjetskog reproduktionog procesa prenose se na cijelu svjetsku zajednicu. Dokaz su tome recesije i krize koje su u godinama nakon drugog svjetskog rata mnogo puta uzdrmale svjetsku privredu. Zato su i problemi suvremenog svijeta zajednički. Što se prije prihvati zajedništvo to će prije biti prevladani.

Praksa, međutim, pokazuje da mnoge razvijene kapitalističke zemlje svijeta ne odstupaju od politike imperijalizma. Istina s nešto izmijenjenim formama i oblicima ispoljavanja, ali neizmjenjenom sadržinom — koju je marksistička ekonomska znanost precizno utvrdila. Zato je bitka za novi ekonomski poredak zapravo borba za ekonomsku dekolonijalizaciju. Na političkom planu, zbog prodora socijalizma i njegove uspostave kao svjetskog sistema, mnogi narodi u svijetu ostvarili su emancipaciju. Na području ekonomije ti su procesi u toku. Blisko je vrijeme kad će i na tom području ostvariti svoje oslobođenje.

I

U nizu faktora koji su utjecali na zaostajanje mnogih zemalja i naroda u svijetu u marksističkoj ekonomskoj znanosti najčešće se izdvaja kolonijalizam — kao sistem odnosa ekonomske i političke zavisnosti. U najkraćim crtama rečeno to je sistem odnosa zasnovan na eksploataciji. Kolonijalni sistem omogućava jednim zemljama da eksploatacijom drugih zemalja ubrzaju svoj ekonomski razvitak.

2

Prema procjenama pred više od sto godina zemlje u razvoju imale su 79 posto svjetskog stanovništva i raspolagale su s 54 posto svjetskog dohotka. Oko 1960. godine imale su 69 posto stanovništva, a dohodak im je iznosio samo 18 posto svjetskog dohotka. To je po stanovniku iznosilo

95 dolara. Vidi, *Foreign Agricultural Report, US Department of Agriculture, 1966*. Danas najnerazvijenije zemlje u razvoju imaju više od 50 posto stanovništva, a ostvaruju dohodak po stanovniku manji od 260 dolara.

Uvriježeno je mišljenje da je to odnos između metropola i kolonije. Međutim, odnosi kolonijalne zavisnosti mogu se javiti, i javljaju se, i u odnosima između politički samostalnih država.

Kolonijalizam je karakterističan za kapitalistički način proizvodnje i predstavlja bitnu odliku kapitalističkog sistema svjetske privrede i međunarodnih ekonomskih odnosa.

Za privredni razvoj zemalja u razvoju sistem kolonijalnih odnosa zavisnosti bio je poguban. Razvijao je »dualističku strukturu ekonomije i društva«, koja je dovela do zaustavljanja privrednog razvoja na »svjetskom Jugu«, dok je »svjetski Sjever« istovremeno doživljavao tehnološku i ekonomsku revoluciju. Zaustavljanjem razvoja proizvodnih snaga u mnogim zavisnim teritorijama i nasilnim uključivanjem u svjetsku privredu, stvoreni su osnovni faktori, koji čak i nakon uklanjanja kolonijalizma u političkom smislu, sprečavaju ubrzan napredak ovih zemalja.³

Slikajući uspon Engleske u vremenu njene kolonijalne dominacije nad nizom zemalja u svijetu jedan engleski autor navodi: »dok u Englesku nisu počeli pritjecati potoci plijena, industrija naše zemlje bila je na niskoj razini. Predenje i tkanje u Lancshireu nalazilo se na istom stupnju kao i u Indiji, ukoliko se to odnosi na strojeve; spretnost, kojom Indijci pretvaraju svoj pamuk u čudo proizvodnje, nedostajali su, međutim, u svakoj od zapadnih zemalja.«⁴

Ako bi se htjelo rezimirati utjecaj kolonijalizma na zemlje u razvoju, onda bi se to moglo učiniti na slijedeći način: kolonijalizam je razrušio ekonomsku strukturu nerazvijenih zemalja i omogućio razvoj industrijskog kapitalizma. Svojim djelovanjem doveo je zemlje u razvoju u stagnaciju. Ubrzao je raspad predkapitalističkih društvenih struktura. Uveo je proizvodnju izvoznih (sa stajališta metropole) primarnih proizvoda i praktično razvijao samo onu proizvodnju koja je bila od interesa metropoli. Sa stajališta proizvodnih odnosa kolonijalizam je uveo sistem odnosa eksploatacije radnih masa, konkurentske borbe i apsolutnog djelovanja tržišnih zakonitosti. Pod tim odnosima rastakana je zanatska privreda, a zbog ekonomske i političke dominacije privredni mazadak bio je neminovan.

U totalitetu svjetskog tržišta kapitalističkog načina proizvodnje mehanizam svjetske razmjene odvijao se preko cijene proizvodnje, dakle onog mehanizma koji vrši gransko i međugransko prelijevanje dohotka u ovisnosti od produktivnosti rada i tehnološkog napretka.

3

J. Stanovnik, *Zemlje u razvoju u svjetskoj privredi*, Informator, Zagreb, 1965, str. 14—15. Sličnog je mišljenja i Mesarić, *Uvjeti i metode razvoja nedovoljno razvijenih zemalja*, Informator, Zagreb, 1965, str. 10. Ovo uključivanje u svjetske tokove po principima unutrašnje trgovine zapazio je već J. S. Mill. Vidi njegove *Principles of Political Economy*, Ashley Ed., 1948., III, Chapter XXV, p. 685 i dalje.

4

W. Digby, *Prosperous British India: A Revelation from Official Records*, Fisher and Unwin, London, 1910. Citirano prema J. Stanovnik, spomenuto djelo, str. 15.

Isti mehanizam danas se ispoljava na području odnosa između samostalnih država. On dovodi do toga da zemlje manjeg stupnja produktivnosti rada i zaostale tehnologije plaćaju danak na taj način što se uz ekvivalentnu razmjenu odvajaju dio novostvorene nacionalne vrijednosti i prenosi u zemlje visoke produktivnosti i suvremene tehničke razvijenosti.

Dodamo li tome sve veću prisutnost u međunarodnim ekonomskim transakcijama kapitala, tehnoloških inovacija i nadalje znanja polarizacija suprotnosti sa stajališta nejednakog učešća u svjetskoj razmjeni i raspodjeli svjetskog dohotka biva sve izrazitija.

Slobodno se može reći da je ovdje egzaktno prisutna ona sadržina koju je Marx označio »općim zakonom kapitalističke akumulacije« — sadržina koja govori o tome kako se kroz kapitalističke odnose proizvodnje suprotstavlja »bogatstvo« i »siromaštvo«, gdje je u procesu na jednoj strani sve manji broj sve bogatijih, a na drugoj strani sve veći broj sve siromašnijih. Transformirano rečeno, na području ekonomskih odnosa između država, na jednoj strani sve je manji broj sve bogatijih zemalja, dok je na drugoj strani sve veći broj relativno sve siromašnijih. Potkrepa tome vidljiva je na primjeru Velike Britanije. Nesporno, to je bila zemlja koja je stoljećima dominirala svjetskom privredom. Kad je zbog procesa dekolonijalizacije svedena u realne okvire drastično je smanjena njena ekonomska snaga, naročito u proizvodnoj sferi, a njeno mjesto preuzele su druge kapitalističke države. Konkurentska borba koja je svojevremeno izdigla Veliku Britaniju dovela je do toga da su je druge kapitalističke države preskočile.

U istoj toj zakonitosti treba tražiti i razloge što su socijalnom revolucijom mnoge države provele »eksproprijaciju eksproprijatora« i pošle putem socijalističke društvene transformacije. Socijalizam je danas svjetski proces i svijet budućnosti je svijet komunizma. Mnoge zemlje u svijetu u kapitalističkim odnosima proizvodnje ne mogu vidjeti perspektivu. Zato i traže izlaz u socijalnim promjenama i socijalizmu.

Podaci koje donosimo pokazuju nam stanje odnosa i položaj zemalja u razvoju u svjetskoj ekonomiji. Oni su jasni i nije im potrebno posebno objašnjenje.

DRUŠTVENI PROIZVOD SVIJETA I POPULACIJA

— u postocima, 1973. godine

	D P	Populacija
Sjeverna Amerika	30.0	6.1
Evropa (bez SSSR)	31.8	13.2
SSSR	10.7	6.5
Azija (uključujući Bl. Istok, bez Japana)	10.2	52.7
Japan	8.3	2.8
Centr. i Juž. Amerika (sa Meksikom)	5.2	7.9
Afrika	2.4	10.2
Oceania	1.5	0.6
Ukupno	100.0	100.0

Razvijene tržišne ekonomije ^{a)}	65.7	17.9
Socijalističke države državnog socijalizma ^{b)}	20.2	32.0
Zemlje u razvoju	14.2	50.1
Ukupno	100.0	100.0

^{a)} zemlje OECD

^{b)} Albanija, Bugarska, NR Kina, Kuba, CSSR, DR Njemačka, Mađarska, DR Korea, Poljska, Rumunjska, SSSR, DR Vijetnam.

Izvor podataka:

Reshaping the International Order (A Report to the Club of Rome), redaktor Jan Tinbergen, Izd. E. P. Dutton, New York, 1977, p. 12.

Sa stajališta visine ostvarivanog dohotka zemlje u razvoju nisu homogene. Njih je moguće dalje raščlaniti i na taj način uočiti da najveći broj tih zemalja ostvaruje dohodak koji je ispod minimuma egzistencije. O tome nam govore slijedeći podaci.

ZEMLJE U RAZVOJU PREMA DOHOTKU PER CAPITA I BROJU STANOVNIKA

- stanovništvo u milijunima
- dohodak u US dolarima
- 1975. godine

	Dohodak	Stanovništvo
Krajnje nerazvijene zemlje	do 265	1.132
Jako nerazvijene zemlje	od 266 do 520	292
Srednje nerazvijene	od 521 do 1.075	386
Nerazvijene zemlje	od 1.076 do 2.000	121
Ukupno		1.931

Izvor podataka: Recent Growth Trends in Developing Countries, Finance and Development, Volume XV, 1978, No 1, p. 6 i dalje.

Istovremeno razvijene zemlje ostvarivale su dohodak po stanovniku (per capita) u slijedećoj visini: Kuvajt 15.190, Ujedinjeni Arapski Emirati i Qatar 10.000, Švicarska 8.410, Švedska 8.150, Kanada 6.930, SAD 7.120, Norveška 6.760, SR Njemačka 6.670, Belgija 6.270 i Francuska 5.950. Velika Britanija koja se uglavnom smatra jednom od vodećih industrijski razvijenih zemalja imala je nacionalni dohodak po stanovniku od 3.780 dolara i bila je iza niza zemalja.

Prema ovim procjenama Svjetske banke četvrtina svjetskog stanovništva živi u 28 najsiriromašnijih zemalja, od kojih je svaka imala narodni dohodak po stanovniku manji od 200 dolara. Prosječan narodni dohodak po stanovniku u ovoj grupi država iznosio je svega 140 dolara. U 40 zemalja svijeta narodni dohodak po stanovniku kretao se od 200 do 499 dolara, u 59 zemalja od 500 do 1.999 dolara. Veći dohodak imale su 30 država, i to u rasponu od 3.000 do 4.999 dolara, a svega 25 zemalja je

imalo veći narodni dohodak po stanovniku od 5.000. Iako dohodak po stanovniku, kao pokazatelj stupnja privredne razvijenosti trpi znatne prigovore, ipak je dosta dobar i prihvatljiv sintetički pokazatelj za odgovarajuće usporedbe.

Prisustvo zemalja u razvoju u svjetskoj razmjeni pokazuju nam sljedeći podaci.

STRUKTURA SVJETSKE TRGOVINE

- najvažnije grupe proizvoda
- u postotku

	God.	Ukupno	Primarni proizvodi			Industrijski proizvodi		
			Hrana	Sirovine	Gorivo	Kem.pr.	Strojevi i uređ.	Ostalo
Svijet	1970.	100.0	13.2	10.6	9.3	7.0	28.7	29.0
	1974.	100.0	11.4	9.0	20.1	7.7	24.7	25.6
	1975.	100.0	11.9	7.6	19.3	7.0	28.0	24.4
Razvijene zemlje	1970.	100.0	10.8	8.7	3.4	8.7	35.1	31.7
	1974.	100.0	10.8	8.3	4.9	10.4	33.1	31.1
	1975.	100.0	11.5	6.8	5.1	9.2	36.8	29.1
Zemlje u razvoju	1970.	100.0	23.9	18.3	33.3	1.7	2.6	19.6
	1974.	100.0	12.6	10.2	59.8	1.6	2.9	12.5
	1975.	100.0	14.1	9.3	59.3	1.6	3.3	12.0
Zemlje državnog socijalizma	1970.	100.0	11.1	10.7	9.0	4.7	29.4	26.6
	1974.	100.0	11.4	10.3	13.9	5.4	27.8	24.2
	1975.	100.0	10.0	9.2	17.4	5.2	29.2	23.0

Izračunato prema Statistical Yearbook, United Nations, New York, 1976., p. 464.

SVJETSKA TRGOVINA

- u milijunima US dolara, tekuće cijene
- izvoz CIF cijene
- uvoz FOB cijene
- struktura u postocima

	I Z V O Z				U V O Z			
	1948	1968	1974	1975	1948	1968	1974	1975
Razvijene zemlje	36600	168800	543600	578600	41200	179400	612100	614300
	63.6	70.4	65.4	66.4	64.9	71.1	71.6	68.0
Zemlje u razvoju	17200	43600	220000	207200	18600	45400	163200	189300
	30.0	18.2	26.3	23.8	29.3	18.0	19.1	21.0
— OPEC	3100	14000	121000	112000	2600	7800	34500	54800
Zemlje državnog socijalizma	3700	27300	71900	85500	3700	27700	77800	99600
	6.4	11.4	8.3	9.8	5.8	10.9	9.3	11.0
Ukupno	57500	239700	835800	871300	63500	252500	853100	903200
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Napomena, OPEC — organizacija zemalja izvoznica nafte.

Izračunato prema Statistical Yearbook, United Nations, New York, 1976., p. 424—5.

Polarizacija suvremenih zemalja svijeta sa stajališta stupnja privredne razvijenosti i ostvarivanje visine dohotka izrazita. Najveći broj zemalja u svijetu, a to znači i najveći dio svjetskog stanovništva, bori se s elementarnim potrebama. Na drugoj strani je obilje. Da stvari budu složenije raskorak između razvijenih i nerazvijenih pokazuje tendenciju rasta. Gledano čisto ekonomski takvo stanje svjetske ekonomije ne može zadovoljiti zemlje u razvoju. Ali na štetu je i razvijenih. Mala apsorpciona moć zemalja u razvoju mora se reflektirati na razvijene privrede i mora dovesti do kriznih situacija njihove ekonomije. Izlaz iz teškoća razvijene zemlje traže u ekonomskim integracijama i protekcionizmu. Svjetski ekonomski prostor na toj se osnovi regionalizira i zatvara u uže ekonomske grupacije. Zaštićujući tako svoje ekonomske interese još više se narušavaju interesi zemalja izvan integracija, čime se na neki način podriva i njihova ekonomska osnova. Suprotstavljanje na ekonomskom planu mora ostaviti posljedice na ukupne političke odnose u svijetu.

Međutim, svijet se kroz sukobe i krize ne može skladno razvijati. Perspektiva svijeta je u koegzistenciji, ravnopravnosti i cjelovitoj samostalnosti svih naroda i država svijeta. Dakle, u onim maksimumima koje sistematski provode nesvrstane zemlje. Nadasve je perspektiva u ekonomskoj suradnji i ravnopravnosti. Upravo kroz ekonomsku suradnju mogu se stvarati uvjeti za svekoliku drugu suradnju, u interesu svih i svijeta u cjelini.

To je etapa koja zapravo tek predstoji. Ne smije se zaboraviti, kolonijalizam, kao svekoliki sistem dominacije, prevladan je na području politike. Na području ekonomije, kulture, obrazovanja itd. pred svijetom je tek zadaća da te procese izvede. Države i narodi koji snagom svoje ekonomije drže ključne pozicije u svjetskoj privredi teško se privilegija odriču. No snage progresa probijaju omotač neravnopravnih odnosa i doći će vrijeme kad će odnosi u svijetu biti odnosi ravnopravnosti i suradnje bez diskriminacije.

//

Pokret zemalja u razvoju i nesvrstanih zemalja koji ide u pravcu izmjene odnosa u međunarodnoj razmjeni i svekolike druge suradnje odvija se na tri fronta. S jedne strane, to su aktivnosti u okviru Organizacije ujedinjenih naroda. S druge strane stoje naponi vezani za samosvojno organiziranje putem konferencija na vrhu nesvrstanih zemalja. Treći front vezan je uz direktni dijalog »razvijenog Sjevera« i »nerazvijenog Juga«.

Kroz ove frontove zemlje u razvoju izbonile su niz dokumenata kojih je osnovna sadržina promjena postojećih odnosa neravnopravnosti i uspostava novog međunarodnog ekonomskog poretka. Griješi se međutim ako se bitka za novi međunarodni ekonomski poredak svodi samo na područje ekonomije. Tinbergen je u pravu kad ovo pitanje proširuje na ukupnost

međunarodnih odnosa.⁵ Slično postupa i Vratuša.⁶ Razrađujući koncepciju novog međunarodnog ekonomskog poretka izvodi zadatke na nacionalnom i međunarodnom planu. Na nacionalnom planu promjena odnosa trebala bi dovesti do afirmacije rada i ukidanja eksploatacije čovjeka po čovjeku, s krajnjim ciljem »razvijanja takvog političkog sistema koji će omogućavati sve demokratskije oblike rješavanja konflikata u društvu i razvijanja stvaralačke sposobnosti čovjeka«. Na međunarodnom planu taj poredak treba stvoriti osnove za nezavisnost svakog naroda.

Ekonomski suverenitet u tom se smislu onda svodi na pravo raspolaganja svojim prirodnim resursima i dohotkom; na pravo da svaka zemlja može slobodno i bez diskriminacije uključivati se u međunarodnu podjelu rada; imati pristup tekovinama moderne tehnologije; a manje razvijene zemlje uživati povoljniji položaj na »međunarodnom tržištu kako bi mogle lakše da izdrže pritisak konkurencije proizvoda visoke tehnologije i velikih serija«.

Stanovnik ide korak dalje s tvrdnjom da funkcionalni ekonomski sistem mora »kombinirati ekonomsku efikasnost sa socijalnom pravdom i individualnom slobodom«. Po njemu, postojeći ekonomski sistem u svijetu izdržao je test ekonomske efikasnosti, jer je teško naći neki sličan period u kojem je relativno i apsolutno povećanje proizvodnje dostiglo razmjere koje su postignute u posljednjih nekoliko decenija. Ali uporedo s tim ova ekonomska dostignuća nisu doprinijela većem blagostanju svih, niti su donijela veće osobne slobode i ukidanje diskriminacije.⁷

Zato program za novi međunarodni ekonomski poredak, nastavlja Stanovnik, čini zahtjeve za ravnopravnošću osnovom čitavog sistema. U ekonomskoj terminologiji to znači pravedniju raspodjelu. Međutim, mi bismo dodali da to znači i pravedniju proizvodnju. Poznata je marksistička maksima da iz odnosa proizvodnje proizlaze odnosi raspodjele. Zato se može reći da je u »pravednijoj« proizvodnji osnova novog ekonomskog poretka. Na proizvodnju se, dakako, nadovezuje mehanizam cijena, slobodan pristup tržištima, promjena i na drugim područjima, uključujući transfer materijalnih, financijskih i tehničkih sredstava.

Stanovnik je u pravu kad tvrdi da ciljeve novog ekonomskog poretka treba pretočiti u ekonomske i političke kategorije, u instrumente i mehanizme koji će društvene i ekonomske principe učiniti pokretačkom snagom novog sistema. Veliki zadatak »izgradnje funkcionalnog svjetskog ekonomskog sistema« je prenošenje i transformacija općih političkih ciljeva i principa u pravne obaveze i ekonomske sheme, instrumente i mehanizme.

5
Reshaping the International Order (A Report to the Club of Rome), redaktor J. Tinbergen, Izd. E. P. Dutton, New York, 1977.

6
A. Vratuša, *Uspostavljanje novog međunarodnog ekonomskog poretka* — globalni interes, *Međunarodna politika*, broj 667, 1978., str. 7.

7
J. Stanovnik, *Ka novom međunarodnom ekonomskom poretku*, *Međunarodna politika*, broj 671, 1978.

Tri su prava osnova svakog pravednog poretka. To su pravo na rad, pravo na odgovarajući (zdravlju i potrebama) životni standard i pravo na razvoj. Međunarodna strategija razvoja je ekonomska dimenzija prava na razvoj. I u tom traženju izlaz, po Stanovniku, je prije svega u tome da se uspostavi demokratska procedura u određivanju pravila i principa na osnovi kojih se donose norme ponašanja u međunarodnoj ekonomiji. Sada u međunarodnim financijskim institucijama najbogatije zemlje imaju 63 posto ukupne glasačke snage, a siromašne zemlje — samo 25 posto. Zato Stanovnik i konstatira da osnovno pitanje za »bilo kakav djelotvoran svjetski ekonomski sistem koji teži ravnopravnosti« mora biti odgovarajuće učešće u donošenju ključnih odluka. Struktura svjetske privrede je takva da se ključne odluke ne donose na tržištima, ako je to ikad i bilo tako, nego u sjedištima mnogih monetarnih, financijskih i trgovinskih organizacija. Upravo onako kao što je politička evolucija pokazala da »demokracija za narod« može brzo da se degenerira u diktaturu, ako u isto vrijeme nije »demokracija naroda i od naroda«, tako se i institucije međunarodnog ekonomskog sistema ne mogu graditi na pretpostavci da će moćni činiti dobro za slabe i siromašne. One mogu djelovati samo uz puno učešće svih članova međunarodne zajednice u samom procesu odlučivanja. U osnovi, po Stanovniku, proces mora početi promjenom struktura koje donose odluke u svim ključnim centrima svjetske institucionalne mreže. To se može postići »samo političkim pritiscima i akcijama«, jer je osnovni problem sadašnjih svjetskih tegoba u strukturi međunarodnog odlučivanja.

Upravo na pitanju zbog čega proizlaze tegobe zemalja u razvoju razvila se polemika, posebno među marksistima i drugim socijalističkim mišlicima.

Znatan je broj onih koji smatraju da se odnosi neravnopravnosti uspostavljaju kroz neekvivalentnu međunarodnu razmjenu. Drugi su pak mišljenja da je međunarodna razmjena ekvivalentna i da do prelijevanja dohotka iz manje razvijenih zemalja u razvijene zemlje prije svega dolazi na onim područjima međunarodnih ekonomskih odnosa koji su vezani uz transfer kapitala.

U pokušaju da odgovori na to pitanje Arghiri piše nadasve interesantnu studiju »Nejednaka razmjena«, u kojoj nastoji razjasniti kako kroz međunarodne transakcije dolazi do prelijevanja dohotka iz manje razvijenih zemalja u razvijene. No nije jedini kojeg to pitanje zanima. Marksistička ekonomska misao dulje vremena na ovo pitanje traži odgovor.

Najegzaktniji stav da se na području čiste robne razmjene ne mogu prelijevati dohoci zastupa Sweezy. On tvrdi da »trgovina između dviju zemalja može djelovati na raspodjelu vrijednosti u jednoj ili obim zemljama — na primjer tako, što mijenja stopu viška vrijednosti ... ali ona ne može prenositi vrijednost iz jedne zemlje u drugu. Na primjer, razvijena zemlja ne može samo trgovinom izvući vrijednost iz manje razvijene zemlje; ona to može jedino onda, ako posjeduje kapital u toj zemlji.«⁸

Svoju tezu Sweezy izvodi iz slijedećeg. Ako postoji konkurencija i pokretljivost sredstava u jednoj zemlji, roba će se kod kuće razmjenjivati po vrijednostima ili cijenama proizvodnje. Stopa viška vrijednosti i profitna stopa izjednačit će se u pojedinim granama industrije. Međutim, što se tiče različitih zemalja, sama trgovina neće moći provesti takvo izjednačavanje. Roba koja se razmjenjuje između dviju zemalja uz jednake uvjete, ne mora sadržavati jednake količine rada; kad bi ga i sadržavale, to bi bilo samo slučajno. Isto bi vrijedilo i za proizvođače dviju industrija u jednoj zemlji, ako ne bi bilo moguće prebacivati rad iz jedne industrije u drugu (slaba ili nikakva pokretljivost rada javlja se Sweezyju kao momenat koji spriječava prelijevanje). Drugim riječima, zakon vrijednosti djeluje samo kad se radi o onoj robi, koja je proizvod jedne i iste homogene i pokretljive radne snage; kad se roba proizvodi u različitim zemljama, taj uvjet općenito nije ispunjen. Isto tako, kad kažemo, da u kapitalističkoj proizvodnji stope viška vrijednosti teže da se izjednače, onda pretpostavljamo, da se rad može slobodno kretati, što opet ne postoji u međunarodnim ekonomskim odnosima. To su razlozi koji navode Sweezyja na stav po kojem se u okvirima međunarodne razmjene roba ne može vršiti eksploatacija.

Drugi autori imaju suprotna stajališta. Najegzaktniji u tome je već spomenuti Arghiri E. Da bi objasnio mehanizam nejednake međunarodne razmjene polazi od Marxovog modela prosječnog profita, s tim što umjesto privrednih grana s različitim organskim sastavom kapitala stavlja dvije zemlje s različitim visinama najamnina. Ova promjena potrebna mu je da bi mogao izvući stav o nejednakosti najamnina između zemalja, a time i stav po kojem zemlje viših najamnina eksploatiraju zemlje gdje je najamnina niža (kod čega je nebitna struktura proizvodnje pojedinih zemalja).

Arghiriju će ovo poslužiti i za iznošenje jedne druge teze — o antagonizmu radničke klase razvijenih zemalja i radničke klase nerazvijenih zemalja, te slomu kapitalističkog svjetskog sistema pod naletom radničke klase nerazvijenih zemalja.⁹

Za ovu materiju interesantna je teza koju je zastupao O. Bauer. On polazi od višeg organskog sastava kapitala u razvijenim zemljama i preko Marxovog zakona prosječnog profita dolazi do zaključka da se proizvedeni višak vrijednosti u svijetu dijeli u srazmjeri prema uloženom kapitalu u procesu proizvodnje. Kako je u razvijenim zemljama veća količina kapitala to se tamo privlači i veći višak vrijednosti i na taj način se proizvedeni višak vrijednosti iz zemlje nižeg organskog sastava kapitala prenosi u razvijene zemlje. Sličnu tezu zastupa i Grossmann.¹⁰

9
Arghirijevo djelo prevedeno je na naš jezik, izd. Komunist, Beograd, 1974. Za iznesene teze vidi: sv. I str. 98 i 181 i sv. II str. 39. Iznesene teze predmet su ozbiljne polemike kod marksističkih mislilaca na Zapadu.

10
O. Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, Wien, 1907, str. 246—7. H. Grossman, *Das Akkumulations und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*, Leipzig, 1929, str. 341.

Ova teoretska nedefiniranost u vezi razmjene roba i prelijevanja dohotka nije prisutna na području kretanja kapitala. Kod ovog pitanja skoro je potpuna suglasnost. Dominirajuće je shvaćanje da se kroz odnose s kapitalom odvajaju i prenose veliki dijelovi dohotka manje razvijenih zemalja u razvijene zemlje.

U tom smislu Sweezy je veoma egzakatan: »Položaj se naravno, mijenja, čim odbacimo pretpostavku, po kojoj su isključeni izvozi kapitala. Kapitalisti u zemljama niskog profita — to su općenito zemlje, u kojima je akumulacija najdalje otišla — svakako će izvoziti kapital u zemlje visokog profita. Sada će profitna stopa težiti prema jedinstvenoj razini, uzimajući uvijek u obzir nužne premije za rizik. Osim toga, kapitalisti u zemljama niskog profita imat će dvostruke koristi«. Objašnjenje ove dvostruke koristi Sweezy crpi od M. Dobba koji navodi: »Ne samo da one (investicije u kolonijalnim područjima, prevedeno na suvremene prilike — zemlje u razvoju, V. M.) znače, da se izvezeni kapital ... investira uz višu profitnu stopu, no što bi je ostvario da je investiran kod kuće, već one stvaraju tendenciju profitne stope kod kuće ... da bude viša, no što bi inače bila. Ovo se događa zbog toga, što se suvišak kapitala, koji treba investirati u metropoli, smanjuje, jer se povoljno plasira u kolonijama, pa popušta pritisak na radnom tržištu, te kapitalist može kupovati radnu snagu kod kuće po nižoj cijeni ... Kapital tako dobija dvostruko: zbog više profitne stope, koju ubire u inozemstvu, i zbog više 'stope viška vrijednosti', koju može održati kod kuće ...«¹¹

Kad se detaljnije promotre ove rasprave dolazi se do dojma da je njima podloga svjetsko tržište kao liberalno tržište, na kojem ekonomske zakonitosti robne proizvodnje dolaze do punog izražaja. Zbog takvog polaznog stajališta logično je da ne mogu dati zadovoljavajući odgovor. Pozicija od koje se mora poći je svjetsko tržište kao monopolsko tržište. Već je Lenjin objasnio mehanizam djelovanja monopola na svjetskom tržištu. U njegovom vremenu to su monopoli privatnog kapitala. Danas, međutim, na svjetskom tržištu sve su prisutniji i monopoli javnog kapitala, kojih je nosilac država. Suvremena država kao dominantni nosilac funkcija s područja međunarodnih ekonomskih odnosa svojim mjerama i instrumentima bitno utječe na odvijanje ekonomskog procesa. Međutim, ako državu ostavimo po strani i vratimo se na poduzetništvo privatnog kapitala, onda opet moramo imati u vidu da je suvremeno svjetsko tržište monopolsko tržište. Politekonomski gledano to znači da na svjetskom tržištu djeluju monopolske cijene, a ne cijene proizvodnje koje se naslanjaju na mehanizam liberalnog tržišta.

Sama priroda monopola karakterizirana je time što monopol eliminira konkurenciju između kapitalističkih poduzetnika, i to bez obzira vrši li se to kroz interesno grupiranje ili fuziju. Eliminiranjem konkurencije dolazi se do mogućnosti postizavanja takve cijene na svjetskom tržištu koja zadovoljava monopolski interes. Sweezy nije u pravu kad tvrdi da je cilj monopola ostvarivanje ekstraprofita dizanjem cijena i ograni-

11

P. Sweezy, isto djelo, str. 307.

čavanjem ponude. Takav je stav u kontradikciji sa suvremenim kretanjem cijena. Ovo naravno ne znači da se ne može i takav mehanizam pojaviti. Drugi oblik, međutim, daleko je dominantniji. Riječ je naime o tome da monopol nije koncentriran samo na cijenu. Uostalom cijena je vanjska manifestacija odnosa proizvodnje u samoj proizvodnji. To pak znači da monopol ima funkciju (misli se na proizvodne monopole, a ne na monopole kod kupnje ili prodaje) da sprječava pojavne efekte suvremenog tehničkog progressa, te na taj način progres stavlja u svoju funkciju, a ne u funkciju svjetskog napretka. U tome i jest osnovna kontradikcija kapitalizma i mehanizma koji će kapitalistički sistem proizvodnih odnosa dovesti do kraha.

Prema Marxovim zakonima i općenito radnoj teoriji vrijednosti, svaki rad koji je na istim pretpostavkama u jedinici vremena proizvodi istu vrijednost. Promjena u organskom sastavu kapitala (zbog tehničkog napretka) ne mijenja količinu proizvedene vrijednosti, već je samo dijeli na veći broj proizvoda. To praktično znači da je, ako se poveća produktivnost za dva puta (zbog promjena organskog sastava kapitala ili drugih faktora što djeluju na proizvodnost rada), individualna cijena proizvoda dva puta manja. Tržišna cijena proizvoda trebala bi biti prepolovljena. A upravo to nije slučaj. Zadaća je monopola da sprječavi ovo snižavanje cijena u visini koju dopušta dostignuti stupanj produktivnosti rada i tehničkog napretka.¹²

Zbog ovih procesa kroz razmjenu se vrši prelijevanje dohotka iz manje razvijenih zemalja u razvijene, a time i eksproprijacija. Stvarnost je takova. Modelski pak gledano kroz mehanizam svjetskog tržišta potpune konkurencije i nespontanog djelovanja ekonomskih zakona razmjena može biti samo razmjena ekvivalenata.

Ova dva nivoa promatranja često se brkaju. Marxu se pokušavaju pronaći elementi koji bi u samom njegovom modelu ukazivali da je međunarodna razmjena neekvivalentna. Zaboravlja se pritom da cijeli njegov ekonomski opus počiva na ekvivalentnosti razmjene. Upravo preko razmjena ekvivalenata on želi pronaći »zakon razvoja modernog društva« i unutrašnje mehanizme koji ga slamaju.

U objašnjenju fenomena eksploatacije i prelijevanja dohotka iz manje razvijenih zemalja u razvijene treba dakle imati u vidu monopolsku strukturu i monopolski sistem svjetskog tržišta. Ne smije se naravno ispustiti iz vida i djelovanje države, kao onog faktora koji je skoro uduvijek bio prisutan u međunarodnim ekonomskim odnosima. Samo preko tih faktora može se objasniti dosadašnji razvoj ekonomskih odnosa u svijetu. Time se može objasniti zašto su manje razvijene zemlje danas prisiljene da na

12

Interesantnu tezu iznosi Ch. Kindlberger, Međunarodna ekonomija, Beograd, 1974, str. 67. On navodi da manje razvijene zemlje »ustupaju više od svoje dobiti za produktivnost zbog monopolističke konkurencije u inozemstvu i skoro savršene međusobne konkurencije«.

U tom su pogledu interesantni i stavovi naših autora. Prostor nažalost ne dopušta da se na njih posebno osvrnemo.

nekim područjima moraju davati dvostruko više svojih proizvoda za proizvod razvijenih zemalja, a u odnosu na pedeset i više godina. Time se istovremeno dokazuje zašto je suvremeni tehnički napredak u svijetu od koristi prije svega za razvijene zemlje. Suvremena kapitalistička država u funkciji je takvih monopola, a i sama je golemi monopolista, i ekonomskom politikom, posebno sistemom protekcionističkih mjera nesmetano djelovanje monopola svestrano osigurava. Da bi spriječili djelovanje drugih monopola u nacionalnom ekonomskom prostoru monopoli su ti koji traže državnu zaštitu — carinske i necarinske barijere, tako da »težnja za povišenjem carina postaje isto tako neograničena kao i težnja za profitom«. ¹³

Po prirodi stvari, zbog ubrzanog razvoja proizvodnih snaga, zemlje u razvoju intenzivan su kupac suvremene tehnologije, postrojenja i opreme, i s tim u vezi nepresušan su tražilac usluga i znanja. Bez obzira na koji koncept privrednog razvoja se opredjelile (ranointenzivan, kapitalnointenzivan ili njihovu mješavinu) potreba za tehnologijom i znanjem sve je veća.

Ima autora koji smatraju da je jedna od najvećih prednosti zemalja u razvoju u tome što u usporedbi s razvijenim industrijskim zemljama ne moraju prijeći dug put evolucije tehničkog napretka, već neposredno mogu izvršiti direktan skok iz »zaostale i primitivne proizvodnje na najmoderniju automatiziranu proizvodnju«. Gubi se, pritom, iz vida da to nije tako jednostavno, kako se jednostavno iskazuje. Mesarić, stoga, s pravom ukazuje da postoje barem tri osnovna razloga koji su zapreka suvremenom tehnološkom napretku u zemljama u razvoju. ¹⁴ To su: neadekvatna i zaostala socijalna struktura u većini nerazvijenih zemalja; nizak tehnički nivo i nedostatak stručnih kadrova; i pomanjkanje kapitala bez kojeg se moderna tehnologija ne može pribaviti. Tome dodali bismo još jedan itekako važan razlog — monopol nad tehnologijom i znanjem. Rijetki su slučajevi da razvijene zemlje suvremenu tehnologiju bez uvjeta. Praksa je suprotna. Ne samo da uvoz suvremene tehnologije zahtijeva velika materijalna sredstva, već se i sama proizvodnja stavlja pod određeni režim. Studija jugoslavenskih stručnjaka to nesumnjivo potvrđuje. Zato i stoji opaska da je danas u svijetu jedna od najoštrijih suprotnosti ona koja nastaje »zbog znanstvenog, tehnološkog i ekonomskog jaza između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju, a posebno zbog brzine znanstveno-tehnološkog progressa koji ovaj jaz sve više produbljuje«. ¹⁵

Uvoz tehnologije, opreme i ostrojenja iz razvijenih zemalja zahtijeva goleme financijske napore zemalja u razvoju. Uz nepovoljne uvjete međunarodne razmjene, relativno nisku vlastitu akumulaciju, prisiljene su na veliki međunarodni dug i kreditno financiranje svoga razvoja. Iz toga izlaze veliki anuiteti koje razvijenim zemljama moraju plaćati. To

13
R. Hilferding, *Financijski kapital*, 1952., str. 338.

14
Detaljnije o tome vidi spomenuti rad autora, str. 65 i dalje.

15
Vidi, *Transfer tehnologije u jugoslavensku privredu preko prava »industrijskog vlasništva«* (Analiza licencnih ugovora), Kulturni radnik, broj 1, 1978, str. 69.

njihov položaj još više pogoršava. Stanje međunarodnog duga zemalja u razvoju pokazuju slijedeći podaci:

**PROCJENA VANJSKOG DUGA (srednjoročnog i dugoročnog)
ZEMALJA U RAZVOJU¹**

— krajem 1976., u milijardama dolara

	Najnerazvijenije zemlje ²	Nerazvijene zemlje	Zemlje izvoznice naft ³	Ukupno
Javni dug	26	41	13	80
Privatni dug ⁴	3	70	16	89
Ukupno	29	111	29	169

¹ uključeno 80 zemalja, osim zemalja Južne Evrope, i sve još uvijek zavisne teritorije.

² zemlje u razvoju čiji je dohodak per capita manji od 265 dolara u 1975. godini.

³ Alžir, Ekvador, Gabon, Indonezija, Iran, Irak i Venezuela.

⁴ Uključen dug kojeg su zasnovala privatne institucije i koje država garantira.

Izvor podataka:

H. Hughes, *The External Debt of Developing Countries, Finance and Development*, Volume 14, No 4, 1977., p. 22.

Problemi koji proizlaze za zemlje u razvoju iz međunarodne razmjene, međunarodnog monetarnog i kreditnog sistema, prehrane i proizvodnje sirovina, industrijskog razvoja, transfera tehnologije i znanja, obrazovanja i kulture osnovni su sadržaj koji opterećuje suvremeni svijet, i posebno odnose koji u njemu vladaju. Sadržina odnosa u kojima se odvijaju ovi procesi protiv je interesa zemalja u razvoju. Otuda je i njihova akcija za promjenu postojećih odnosa.

III

Borba za unapređenje socijalnog napretka i ostvarenje boljih životnih uvjeta posljednjih decenija sve je intenzivnija. Odnosi ekonomske i političke zavisnosti uzmiču pred odnosima suradnje i ravnopravnosti. Iako danas još dominiraju sve je veći prostor za odnose ravnopravnosti, te vlastiti put ekonomskog i političkog razvoja.

U interesnoj i blokovskoj podijeljenosti svijeta pokret nesvrstanosti, kojem je jedan od osnivača i naš predsjednik — Tito, postaje dominantna snaga čiji se prijedlozi i zahtjevi ne mogu mimoći.¹⁶ Upravo pod djelovanjem nesvrstanih zemalja Organizacija ujedinjenih naroda sve više po-

16

Deklaraciju o novom međunarodnom ekonomskom poretku i Program akcije vidi u Spoljno političkoj dokumentaciji, br. 1, 1974.

Materijale s Colombo konferencije i njenu Ekonomsku deklaraciju vidi u Međunarodnoj politici, broj 634, 1976.

staje mjesto na kojem se raspravlja i traži rješenja za promjenu postojećih odnosa u svijetu.

Sistem Organizacije ujedinjenih naroda danas najveći dio svojih nara pora posvećuje socijalnom i ekonomskom napretku svijeta. Ujedinjeni narodi uključeni su u čitav spektar aktivnosti, uključujući svemir i mora. Takva aktivnost proizlazi iz spoznaje da je svijet danas više povezan nego ikad i da se samo zajedničkim naporima mogu pronaći rješenja za probleme koji ga opterećuju.

Kao rezultat toga prvi put u povijesti čovječanstva najveći dio zemalja prihvaća ideju da je poboljšanje uvjeta života i rada ljudi zajednička odgovornost. Ona je došla do izražaja prihvaćanjem u Generalnoj skupštini Organizacije ujedinjenih naroda programa za »Prvu dekadu razvoja« (1960—1970.). U prvoj dekadi razvoja, mnoge zemlje u razvoju ostvarile su napredak u pogledu stopa rasta nacionalne proizvodnje i društvenog proizvoda. Rezultati su istina pomućeni stopom porasta stanovništva, nepovoljnim uvjetima trgovine i teretom dugova. Međutim, i pored toga napredak zemalja u razvoju bio je evidentan. Svakako bi bio još veći da razvijene zemlje svojom politikom nisu u nepovoljnom smislu riječi na njega utjecale.

Procjena ove dekade razvoja pokazala je da za njeno ostvarivanje nedostaje jedan važan element — svjetski plan ili »strategija« o mjerama koje su nephodne da bi se ostvarili široko utvrđeni ciljevi. Već prije kraja prve Dekade razvoja intenzivirani su naponi u tom pravcu, koji su doveli do zaključivanja sporazuma o Međunarodnoj strategiji razvoja za Drugu dekadu Ujedinjenih naroda za razvoj. Ovu strategiju Generalna skupština je prihvatila 1970. godine. Ona dosta detaljno utvrđuje ciljeve za ekonomski i socijalni napredak, ali ide i dalje jer utvrđuje specifične mjere koje zemlje članice moraju poduzeti da bi se postavljeni ciljevi ostvarili.

Strategija za drugu Dekadu razvoja u biti obuhvaća sve oblasti ekonomskog i socijalnog razvoja. Naglašava potrebu za pravednijom raspodjelom svjetskog dohotka i bogatstva, kako bi se unaprijedila socijalna pravda i ekonomski napredak. Između ostalog strategija traži veća financijska sredstva za zemlje u razvoju. Navodi da svaka ekonomski razvijena zemlja treba nastojati da ostvari transfer financijskih sredstava u zemlje u razvoju, radi njihova ubrzanijeg razvoja, najmanje jedan posto svog društvenog proizvoda.

Iako dosta postavljenih ciljeva zasad još uvijek nije ostvareno, naponi zemalja u razvoju u okviru Organizacije ujedinjenih naroda išli su dalje. Postalo je evidentno da bi naponi za ekonomski i socijalni napredak znatno bili potpomognuti kad bi se izmijenila struktura i pravila svjetske ekonomije. Ljeti 1974. godine Generalna skupština na svom specijalnom zasjedanju prihvatila je »Novi međunarodni ekonomski poredak«, kao prilog borbi za izmjenu osnovnih pravila i zakonitosti prema kojima se »upravlja« svjetska privreda. Time je učinjen znatan korak naprijed. Kao ostavština kolonijalnog perioda postojeća su pravila prepreka razvoju zemalja u razvoju.

Na specijalnom zasjedanju usvojeni su Deklaracija i Program akcije za uspostavljanje Novog međunarodnog ekonomskog poretka.¹⁷ Njihovim prihvaćanjem zemlje članice Ujedinjenih naroda su se obvezale da hitno priđu »uspostavljanju Novog međunarodnog ekonomskog poretka, zasnovanog na pravičnosti, suverenoj jednakosti, međuzavisnosti, općim interesima i suradnji između svih država, bez obzira na njihove ekonomske i društvene sisteme, koji će ispraviti nejednakosti i otkloniti postojeće nepravde, omogućiti eliminiranje sve šireg jaza između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju i osigurati stalno ubrzanje ekonomskog i socijalnog razvoja u miru i pravdi, za sadašnja i buduća pokoljenja«.

Kao sastavni dio Programa akcija Skupština je formirala Specijalni program i Specijalni fond za pružanje dopunske pomoći i pomoći za razvoj zemljama u razvoju koje su najteže pogođene globalnim svjetskim ekonomskim poremećajima sedamdesetih godina. Program će se ostvarivati sve dok to bude potrebno, a najmanje do kraja Druge dekade.

Nekoliko mjeseci kasnije Generalna skupština je prihvatila »Povelju o ekonomskim pravima i dužnostima država«. Ona traži uspostavljanje općeprihvaćenih norma koje bi sistematski regulirale međunarodne ekonomske odnose i pomogle ostvarivanje pravila i načela Novog međunarodnog ekonomskog poretka. Osim toga Povelja inzistira na pravu svake države na suveren i neotuđiv izbor svog ekonomskog sistema. U tom smislu imaju potpuni suverenitet na svoja prirodna bogatstva i ekonomske aktivnosti, pravo reguliranja inozemnih investicija i kontrolu djelatnosti multinacionalnih kompanija. Povelja zabranjuje multinacionalnim kompanijama miješanje u unutrašnje poslove zemlje domaćina. Po odredbama Povelje države imaju pravo na nacionalizaciju stranog vlasništva uz »odgovarajuću naknadu«, koju zemlja koja je izvršila nacionalizaciju treba platiti po svojim zakonima i propisima. U Povelji se, također, kaže da je dužnost svake države da surađuje sa drugim državama radi poboljšanja međunarodne trgovine i zahtijeva postepeno uklanjanje prepreka koje tu suradnju ometaju. Povelja posebnu pažnju posvećuje eksploataciji »zajedničkih prirodnih izvora«. Od država se traži da surađuju kod korišćenja ovih izvora, kako se ne bi povredili eventualni interesi neke od njih. Ovo inzistiranje od posebne je važnosti danas kad tehnički napredak omogućava korištenje onih prirodnih bogatstava koja su sve donedavna bila nedostupna (korištenje mora, na primjer).

Na prestrukturiranje naslijeđenih međunarodnih ekonomskih odnosa i unapređenje razvoja zemalja u razvoju radi i niz drugih institucija Organizacije ujedinjenih naroda. Tome posebnu pažnju posvećuje Svjetska banka, sa svojom grupom banaka, Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP), UNCTAD konferencija, pregovori u okviru GATT-a itd. Kako prostor ne dozvoljava da sve te aktivnosti obradimo zadržat ćemo se onda samo na po našem sudu bitnima.

Prije svega treba spomenuti Program Ujedinjenih naroda za razvoj,

17

Usporedi *Ujedinjeni narodi danas*, Oktobar 1977, str. 44 i dalje, poseban otisak.

jer je to najveća organizacija za multilateralnu tehničku pomoć na svijetu. Osnovan je 1966. godine kao centralna institucija OUN za financiranje projekata za ekonomski i socijalni razvoj u cijelom svijetu. Sredstva za aktivnost UNDP osigurava doprinosima, a trenutno pomaže oko 8.000 projekata u 141 zemlji. Preko UNDP-a dosad je realizirano preko 4 milijarde dolara u projektima koji su pokrenuti preko ove institucije.

Na Svjetskoj konferenciji o hrani (održanoj u Rimu 1974. godine) među ostalim zaključeno je da se osnuje »Fond za razvoj poljoprivrede«. Nešto više od dvije godine što je Konferencija održana Generalni sekretar OUN izjavio je da je prikupljen predviđeni kapital za djelovanje fonda i da je počeo s radom. Početak djelovanja fonda označio je »historijskim događajem« jer je osnivanje IFAD-a »najvažniji međaš u historiji Ujedinjenih naroda i dobar primjer što se može ostvariti međunarodnom suradnjom u borbi za ekonomski i društveni razvoj«. ¹⁸

Poseban organ Generalne skupštine OUN je UNCTAD.¹⁹ Osnovan je s ciljem da osigura koordiniranu politiku koju bi prihvatile sve države pozvane da pruže pomoć ubrzanijem ekonomskom napretku zemalja u razvoju. U kontekstu ovog općeg cilja polje rada UNCTAD-a je vrlo široko, te obuhvaća čitav spektar ekonomske politike u razvijenim zemljama, kao i u nerazvijenim, a koja utječe na vanjsku trgovinu i međunarodno plaćanje, kao i na ekonomski razvoj zemalja u razvoju.

Kad je Generalna skupština inicirala UNCTAD, njegove je članove grupirala u četiri skupine (grupa A, B, C, D). Ova grupiranost nije formalna. Dosad je održano četiri konferencije. Posljednja je pripremana i održana u vremenu ozbiljnih poremećaja svjetske ekonomije i međunarodnih ekonomskih odnosa. Praktično je svaki dio međunarodnog ekonomskog sistema trpio potrese kakvi dugo vremena nisu zabilježeni. Tu se na djelu pokazalo koliko je suvremeni svjetski sistem odnosa neprimjeren suvremenim potrebama i zašto je potrebna njegova promjena.

Djelatnost UNCTAD-a ima dva osnovna aspekta. S jedne strane tvorac je novih ideja i inicijativa za prestrukturiranje međunarodnih ekonomskih odnosa, a s druge strane to je forum na kojem se raspravlja i pregovara o specifičnim problemima. Na ovom forumu dogovorene su mnoge stvari od interesa za međunarodnu ekonomiju i odnose u njoj. Na njemu su, na primjer, raspravljane i dogovorene odredbe Povelje o ekonomskim pravima i dužnostima država, razrađeni sistemi povlastica — koje su kasnije uključene u režim GATT-ovih tarifa. Na posljednjem UNCTAD-u, među ostalim problemima iniciran je »Integrirani program za proizvode«. Sadrži pet ključnih točaka. To su: osnivanje zajedničkog fonda za financiranje međunarodnih stokova primarnih proizvoda; osnivanje međunarodnih zaliha određenog broja proizvoda; unapređenje olakšica za kompenzatorsko financiranje prihoda pojedinih zemalja u razvoju od izvoza;

18
Uvod u Godišnji izvještaj Generalnog sekretara UN o radu organizacije, 1977, poseban otisak, odnosno njegovu izjavu povodom početka rada IFAD-a, OUN Novosti, broj 46/76, str. 1. Citat je iz izjave.

19
Prvi UNCTAD održan je u Genovi 1964, drugi u New Delhiju 1968, treći u Santijagu 1972., i četvrti u Najrobiju 1976. Vidi *Development Forum*, No 6 i 7, 1975.

multilateralni trgovinski sporazum vlada o pojedinim proizvodima; i otklanjanje trgovinskih barijera i drugih prepreka za proširivanje proizvodnje u zemljama u razvoju.

UNCTAD ne zanemaruje i probleme industrijskog razvoja zemalja u razvoju. Utoliko prije što ovaj problem spada u centralne probleme s kojima se susreću zemlje u razvoju. O ovom problemu održana je posebna Konferencija Organizacije ujedinjenih naroda za industrijski razvoj (UNIDO, Lima, 1974. godine). Upravo na ovoj Konferenciji prihvaćena je Deklaracija — koja poziva sve zemlje svijeta da pojačaju napore usmjerene u pravcu bržeg industrijskog razvoja zemalja u razvoju, kako bi one do kraja ovog stoljeća u svjetskoj industrijskoj proizvodnji sudjelovale s barem jednom četvrtinom. Potrebno je posebno naglasiti da se u UNCTAD-ovom pristupu industrijalizaciji značajno podvlači međuzavisnost i opća suradnja samih zemalja u razvoju. Pažnji UNCTAD-a nije izmaklo i djelovanje multinacionalnih kompanija na području zemalja u razvoju. Zato se i poziva na međunarodnu suradnju kako bi se poslovanje multinacionalnih kompanija stavilo pod efikasnu kontrolu.

Posebnu pažnju Svjetska organizacija posvećuje mijenjanju odnosa razmjene. Načelne političke odluke nastoji konkretizirati u odgovarajuće norme ekonomskog ponašanja u međunarodnom prostoru. Posebno to dolazi do izražaja u multilateralnom sistemu trgovinskih pregovora. Tekuća Tokijska runda multilateralnih pregovora o uvjetima međunarodne trgovine (MTN) započeta je rujna mjeseca 1973., a u okviru Generalnog sporazuma o carinama i trgovini (GATT-a). Sporazum je konkretiziran u Tokijskoj deklaraciji, koju su prihvatili ministri 90-tak zemalja — razvijenih i zemalja u razvoju, i iskazuje ambiciozan napor na području liberalizacije međunarodne trgovine. Prijašnjih šest runda trgovačkih pregovora (prva je bila 1947, a šesta je Kennedyeva 1964.—67.) izvršile su značajne napore u pravcu snižavanja carinskih barijera za slobodnije kretanje industrijskih roba. Ali u posljednje tri dekade razvoja nekarinske barijere postale su daleko značajnije, zbog čega je i potrebno sistem institucija i temelj na kojem svjetska trgovina počiva cjelovito reorganizirati.

Tokijska deklaracija donosi dalekosežan program rada na šest područja: smanjenju carina, redukciji i eliminaciji nekarinskih barijera; koordinira rad na redukciji svih drugih barijera na određenim područjima međunarodne trgovine (sektor približavanja); multilateralni sistem zaštite; liberalizaciju trgovine u poljoprivrednom sektoru; te specijalni tretman poljoprivrednih proizvoda. Po istoj osnovi formirane su i radne grupe. Deklaracija posebnu pažnju posvećuje interesima zemalja u razvoju, posebno pitanju kako zahtjeve ovih zemalja pretočiti u konkretne rezultate. Zasad je prevodenje dosta skromno.²⁰

Drugi front aktivnosti za uspostavu novih međunarodnih ekonomskih

20

S. J. Anjaria, *The Tokyo Round of Multilateral Trade Negotiations*, Finance and Development, March, 1978, Volume XV, No 1, p. 15 i dalje.

odnosa vezan je zapravo uz aktivnost nesvrstanih zemalja, preko konferencija na vrhu i koordinirane aktivnosti u Svjetskoj organizaciji. Naime, treba imati u vidu da je pokret nesvrstanih prvi pokrenuo pitanje promjene postojećih odnosa neravnopravnosti, da je ta pitanja detaljno razradio i koordiniranim naporima svojih članica izborio da se o tim problemima raspravlja na raznim skupovima i tijelima Organizacije ujedinjenih naroda. Posebna uloga u tome pripada »Grupi 77«.²¹

Već se na Bandunškoj konferenciji, a posebno na Beogradskoj konferenciji šefova država i vlada nesvrstanih zemalja (1961.) rješavanje ekonomskih problema postavilo kao pitanje promjene odnosa u svjetskoj privredi. Kairska konferencija (1964.) razradila je principe prihvaćene na Beogradskoj konferenciji, te utvrdila da se bez zalaganja međunarodne zajednice, posebno bez aktivnije uloge OUN neće postići odgovarajući rezultati u brzem napretku manje razvijenih zemalja. Ministarski sastanak u Alžiru (Grupe 77) 1967. godine takozvanom Alžirskom poveljom analizira stanje zemalja u razvoju u svjetlu rezultata prvog UNCTAD-a, utvrđuje program aktivnosti zemalja u razvoju u odnosu prema razvijenim i između sebe. Ideja tješnije ekonomske i svekolike druge suradnje zemalja u razvoju prisutna je još na prvoj konferenciji nesvrstanih. Razrađuje se na drugoj, a dopunjuje na ministarskim sastancima. Na trećoj konferenciji u Lusaki (1970. godine) upućuje se zahtjev OUN-a da pokrene proces svjetskog ekonomskog poretka, kako bi odnosi ekonomske dominacije ustupili mjesto odnosima suradnje. Ova je konferencija također dala punu podršku djelovanju »Grupe 77«, čiji se utjecaj u organima Svjetske organizacije i te kako počeo osjećati. Četvrta konferencija nesvrstanih u Alžiru (1973. godine) kritizira politiku razvijenih zemalja koja sprječava realizaciju međunarodne strategije razvoja. Ekonomska deklaracija zato i inzistira na što hitnijem uspostavljanju novog međunarodnog poretka. Ona naglašava da novi sistem mora biti univerzalan, ali da istovremeno mora uvažavati specifičnosti zemalja u razvoju. Zaostajanje ovih zemalja za privrednim razvitkom ostalih stvorio je sam kapitalistički sistem, zato je i dužnost svih razvijenih zemalja da doprinose prevladavanju ovog stanja.

Akcioni program ekonomske suradnje konkretizira principe Ekonomske deklaracije. Suradnja između zemalja u razvoju postavlja se u središte pažnje, posebno unapređenje međusobne robne razmjene, davanju najpovoljnijeg tretmana u trgovini i drugim odnosima, uspostavljanju suradnje između centralnih banaka zemalja u razvoju, kao i u eventualnom zajedničkom financiranju određenih projekata čija je proizvodnja izvoznog karaktera.²²

Na pripremnim sastancima i samoj Konferenciji u Colombu stavovi i zahtjevi nesvrstanih zemalja koje su mahom zemlje u razvoju za uspostavu novog međunarodnog ekonomskog poretka postaju najkonkretniji.

21

Grupi 77 sačinjavaju zemlje Azije, Afrike i Latinske Amerike. Ime je dobila od broja zemalja u razvoju koje su bile članice u vremenu održavanja prve Konferencije Ujedinjenih naroda za trgovinu i razvoj

(UNCTAD, 1964.). Danas već broji više od 100 članova.

22

Skupovi nesvrstanih zemalja. Međunarodna politika, Beograd, 1974.

Treća linija borbe za promjenu postojećih odnosa u svijetu vezana je za direktne pregovore zemalja u razvoju i visokorazvijenih kapitalističkih zemalja. To su takozvani »Pariski pregovori«. Sama konferencija, koja je s prekidima trajala punih osamnaest mjeseci, otvorena je s velikim ambicijama. Savana je na prijedlog francuskog predsjednika (u Parizu, prosinca 1975.). Konferencija o međunarodnoj ekonomskoj suradnji na prvom sastanku formirala je komisije (za energiju, sirovine, razvoj i financijska pitanja) koje su trebale pripomoći ostvarivanju osnovnog zadatka — intenziviranju međunarodnog dijaloga o osnovnim pitanjima međunarodne ekonomije i međunarodnih ekonomskih odnosa.

U biti inicijativu za ove pregovore dale su razvijene zemlje Zapada, ali sadržinu razgovora odredile su nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju. Zemlje u razvoju izložile su cjelovit sistem mijenjanja postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa i uspostavu novih, koji bi se prije svega trebali očitovati u promjeni odnosa razmjene. U tom su smislu predložile da u trgovinskim odnosima razvijene zemlje daju zemljama u razvoju preferencijalni i nerecipročan tretman; da se zaustavi neujednačeni rast cijena industrijskih i primarnih proizvoda osnivanjem zaštitnog fonda za financiranje regulativnih zaliha sirovina, te diverzicira i učini produktivnijom privreda zemalja u razvoju; da se metodom indeksacije cijena sirovina i industrijskih proizvoda zaštiti kupovna moć zemalja u razvoju; da se usavršavanjem sistema kompenzatorskog financiranja u okviru Međunarodnog monetarnog fonda potpunije osiguraju izvozni prihodi zemalja u razvoju; i da se bitno olakša pristup zemalja u razvoju suvremenoj tehnologiji.

Pored toga prijedlozi su išli u pravcu jačanja financijske moći zemalja u razvoju i, s tim u vezi, prihvaćanje prije već utvrđenog stava o visini javne pomoći koju bi razvijene zemlje trebale davati zemljama u razvoju. Zatim su postavljeni zahtjevi za promjenu svjetskog monetarnog sistema i izgradnju novog koji bi više vodio računa o interesima zemalja u razvoju pri stvaranju svjetske likvidnosti. Na kraju potegnuto je i pitanje iznalaženja rješenja problema međunarodnog duga zemalja u razvoju. Jugoslavenski predstavnik na ovoj konferenciji upozorio je na osnovne probleme koji tište suvremeni svijet i dao je konkretne prijedloge koji bi mogli pripomoći rješavanju tih teškoća. On je tada rekao: »Kad se nesvrstane zemlje i zemlje u razvoju zalažu za pravednije ekonomske odnose imaju na umu takav sistem čiji efekti moraju biti u interesu svih zemalja. Nov međunarodni ekonomski poredak mora se izgrađivati u uvjetima dubokih promjena koje teku u međunarodnoj podjeli rada, u svjetskom dinamičnom tehnološkom progresu i u međunarodnoj raspodjeli dohotka i mora se usklađivati s tim promjenama. Takav poredak bi vodio svladavanju postojećih podjela i barijera u svjetskoj privredi, neravnopravnosti ekonomskih odnosa i sve dubljeg jaza između razvijenih i zemalja u razvoju.«²³

23

Detaljnije o tome vidi kod B. Komatina. Pariska konferencija o međunarodnoj ekonomskoj suradnji, Međunarodna politika, br. 653, str. 7 i dalje.

Bitku za nove međunarodne ekonomske odnose i za promjenu međunarodnog poretka zemlje u razvoju ne vode samo kroz ova tri fronta. Niz je drugih područja i oblika djelovanja u kojima se ulažu sistematski naponi za promjenu postojećih odnosa neravnopravnosti. Štaviše oni se ne iscrpljuju u ekonomiji, iako su tu najprisutniji. Bitka za promjenu odnosa vodi se na području kulture, obrazovanja, informiranja i uopće svih drugih tekovina čovječanstva. Ne smije se izgubiti iz vida da je za zemlje u razvoju ne mala opasnost u nametanju načina življenja, običaja i navika koji su im strani.

IV

Ako bi se na kraju nastojalo utvrditi u čemu se zapravo sastoji novi međunarodni ekonomski poredak, onda odgovor na to pitanje moramo potražiti u Ekonomskoj deklaraciji nesvrstanih zemalja iz Colomba, odnosno Deklaraciji Generalne skupštine o novom međunarodnom ekonomskom poretku, kao i u Programu akcije.²⁴ Tu su date odrednice koje odgovaraju na postavljeno pitanje.

Sistem odnosa ravnopravnosti moguće je postići i zasnovati na slijedećim principima: na suverenoj jednakosti svih zemalja svijeta i najširoj suradnji; njihovom punom i efikasnom učešću u rješavanju svjetskih ekonomskih problema; pravu svake zemlje da uvede ekonomski i društveni sistem koji joj najviše odgovara; punom suverenitetu nad prirodnim izvorima; uspostavljanju pravednih odnosa cijena sirovina, primarnih proizvoda, finalnih industrijskih proizvoda i polupreradevina i s tim u vezi promjeni međunarodnih odnosa razmjene; osiguranju povoljnih uvjeta za prenošenje financijskih resursa u zemlje u razvoju; osiguranju svjetskih mehanizama koji će omogućiti brži transfer suvremene tehnologije i znanja u zemlje u razvoju pod prihvatljivim uvjetima; promjenama u međunarodnom sistemu plaćanja i kreditiranja koji će biti povoljniji za zemlje u razvoju; bržem industrijskom razvoju zemalja u razvoju; te promjenu u sistemu međunarodnog odlučivanja o vitalnim pitanjima svjetske ekonomije.

Očigledno je da su »potrebne takve strukturne izmjene međunarodnih ekonomskih odnosa koji će osigurati uvjete za ubrzanu industrijalizaciju zemalja u razvoju i modernizaciju njihove poljoprivrede na osnovi punog suvereniteta nad vlastitim prirodnim izvorima, a time i novu međunarodnu podjelu rada, jer se bez toga ne mogu postići rješenja ni za akutne ni za dugoročne probleme svjetske privrede«.

U bitkama za konkretizaciju ovih principa goleme su teškoće. Razvijene zemlje teško se odriču stečenih pozicija. Zato i stoji tvrdnja da odnosi u kojima dolazi do stalnog obnavljanja i povećavanja razlika između razvijenih zemalja i zemalja u razvoju »predstavlja jedan od najopasnijih

²⁴ Ekonomsku deklaraciju iz Colomba vidi u Međunarodna politika, br. 634, 1976.

izvora međunarodne zategnutosti i sukoba i jedan od najtežih problema međunarodne zajednice«. Evidentno je, naime, da razvoj proizvodnih snaga u svijetu dolazi sve »snažnije u konflikt s neravnopravnim međunarodnim odnosima, što u uvjetima sve veće međuzavisnosti stvara sve teže poremećaje i dovodi do kriznog stanja u svijetu«.

Ako bi se još htjelo odgovoriti na pitanje koji je put izgradnje novog međunarodnog ekonomskog poretka, onda je odgovor »kroz međunarodni dijalog, pregovaranje i sporazumijevanje, kroz razvijanje svestrane međunarodne suradnje na osnovama suverenosti svake zemlje nad svojim prirodnim bogatstvom, ravnopravnosti, uz uvažavanje interesa svih zemalja svijeta. Dok ovo shvaćanje ne bude prihvaćeno i u razvijenim zemljama, neizbježno je zaoštavanje odnosa između zemalja u razvoju i razvijenih zemalja u ekonomskoj i političkoj oblasti«.²⁵

25

Osnovne teze za pripremu stavova i dokumenata XI Kongresa SKJ, Beograd 1978, str. 230—2.